

S Z E M L E

TECHNIKA ÉS KULTURA, SZÜKSÉGSZERÜSÉG ÉS SZABADSÁG

F. I. J a r o s l a v „Értelmiség és marxizmus“ címmel most megjelent munkája három előadásának az anyagát foglalja össze. (Phö-nix kiadása, Budapest, 1934.) Az első a technika és a kultúra összefüggését tárgyalja, a második a társadalom ideológiai felülépítményének a kérdéseit, többek között a szükségszerűség és a szabadság viszonyát, a harmadik az intelligencia szerepét az emberiség fejlődésében. Az utóbbi kérdés feldolgozását tartjuk a legsikerültebbnek. Minthogy nincs módunkban itt kimerítően foglalkozni a szerző álláspontjával az általa érintett összes kérdésben, csupán két fontos kérdést ragadunk ki az egész anyagból.

Technika és kultúra. — J. szerint a kultúra alapját a technikai fejlődés képezi, amely a kulturfejlődés hajtóereje. Technika alatt a produktív tevékenység műszaki oldalát érti, „A technika fejlettsége egyértelmű a szerszámok és a gépek fejlettségével.“ És szinte az ember az állatvilágból is a szerszámkészítés által emelkedett ki.

Ezt a felfogást „technicizmus“-nak nevezték el a történeti materializmus felfogásával szemben. A történeti materializmus felfogásától alapjában tér el azzal, hogy a termelőerők fogalmát, — amelyek a kultúra területét a valóságban végső fokon meghatározzák, — megszükiti, amikor a technikára korlátozza őket. És ugyanakkor az állati és emberi lét minőségi különbségének a marxista fogalmával is szembehelyezkedik. Egyébként ez a felfogás emellett, hogy egyáltalában nem új, felette elterjedt is. A termelőerőknek a technikára való korlátozásával már a régi Kautskynál találkozunk (Ethik und materialistische Geschichtsauffassung) és felleljük a mai Kautskynál is — idealisztikus irányban „továbbfejlesztve“ — ezt a felfogást (Die materialistische Geschichtsauffassung). Ugyanígy megtaláljuk Bogdanovnál és különösen Bucharinnál, aki Bogdanovot követve, a technikában látja a társadalmi változások elemzésének a kiindulópontját (Theorie des historischen Materialismus). Rajtuk kívül polgári és mai orosz közgazdasági íróknál (így Rubinnál) is találkozunk ezzel a felfogással, amelyet marxista írók munkáiban a vulgármaxizmus egyik tipikus megnyilvánulásának tekinthetünk.

Az embert nem elsősorban a szerszámkészítés emeli ki az állatvilágból. Marx az embernek „szerszámkészítő állat“-ként való Franklin-féle meghatározását nem azért veti fel, mert a szerszámkészítő lény már nem állat, hanem azért, mert jellemzően yankeefelfogásnak tekinti (Kapital I. 290. 13.) Ez a felfogás, kizárólagosan az objektívhez tapadva, durván elvonatkoztat a szubjektívtől, az ösztönös tudatnak az állati létől az emberi létig céltudatos értelemmé való fejlődésétől, — amelyet persze a létért való küzdelem, tehát az objektív viszonyok határoznak meg. Marx szerint azonban: „Ami már eleve megkülönbözteti a legrosszabb építómestert a legjobb méhtől, az az, hogy az építómester már előbb felépítette a sejtet fejében, mielőtt viaszban kidolgozná.“ (Kapital I. 140.) Vagyis Marx szerint az embert az állattól az különbözteti meg, hogy míg az állat tevékeny-

sége, így meghatározott fajoknál már adva lévő munkatevékenység is csupán ösztönszerű, addig az emberi tevékenység s így az alapvető emberi tevékenység, a termelő emberi munka is céltudatos: az ember munkájával „a természetiben egyben célját valósítja meg, amelyről tud...” (u. o.) Egyes állatfajoknál is megtaláljuk a munkát, sőt csirájában a szerszámok készítését és használatát is, de azért az állati munka ösztönszerű marad s egyedül az emberi munka céltudatos, amelyet azután a szerszámkészítés és használat is különlegesen jellemez. Az ember céltudatosan cselekszik, céltudatos tevékenységgel bonyolítja le cseréjét is a természettel és elsősorban tevékenységének, munkájának céltudatos volta, amely kizárólagosan emberi, különbözteti meg az állattól s nem a szerszámkészítő munka, amely csirájában egyes állatfajoknál is feltehető.

A termelőerőket nem lehet azonosítani a szerszámokkal és a gépekkel, a „techniká”-val. A szerszámok és a gépek is a termelőerők közé tartoznak, de távolról sem az egyedüli termelőerők. Marx nem határozza meg a termelőerők fogalmát s ez a fogalom kétségtelenül a marxizmus nehezebb fogalmainak az egyike. De művei alapján meg lehet állapítani, hogy mit ért termelőerők alatt s ezen az alapon azt látjuk, hogy Marx a termelőerők közé sorozza a szerszámokon és gépeken kívül az emberi munkaerőt, a munkáügyességet, a tudományt, a munkaszervezetet, — mint az együttműködést és a munkamegosztást — és a termelésben hasznosított természeti anyagokat és erőket. Mindezek a termelőerők kölcsönösen hatnak egymásra és, mint a termelőmód tényezői, együttesen határozzák meg, a termelőviszonyok közvetítésével, a társadalmi felépítményt s ennek elemei között a kulturát. Bizonyos, hogy a szerszámoknak és a gépeknek, a technikának nagy jelentőségük van a termelőerők között. De nagy jelentőségük mellett sem lehet eltekinteni a többi termelőerőtől és a termelőerők fogalmát a technika fogalmával azonosítani — amint ezt W. I. Uljanov is hangsúlyozta. Bucharinnal szemben, — és így azután a kulturát sem lehet végső fokon egyedül a technikára visszavezetni. A természeti és társadalmi törvények amúgy is elkerülhetetlenül leegyszerűsítik a valóságot, ami érvényességüknek és alkalmazhatóságuknak korlátokat állít. Ha azután ezeket a törvényeket a szóbanforgó módon még tovább is „egyszerűsítjük”, egy amúgy is tökéletlen eszköz alkalmazhatóságát nehezítjük csak meg s tesszük egyes esetekben egyenesen lehetetlenné, a marxizmus minden ellenségének nagy öröme. E mellett éppen a termelőerőknek a technikával való azonosítása további veszélyekkel jár. Az antidialektikusan gondolkodó „technicista” csakhamar felveti a kérdést, hogy mi határozza meg az egész felépítményt meghatározó technikát? És a válasz, amit erre a kérdésre ad, az, hogy a technikát a tudomány határozza meg. Így azután végső fokon, — mint Kautsky — eljut a társadalmi fejlődés idealista magyarázatához, vagyis feje tetejére állítja a történeti materializmust.

Szükségyszerűség és szabadság. — J. idézi ebben a kérdésben Engels ismert tételét, amely szerint a szocializmus ugrás a szükségyszerűség birodalmából a szabadság birodalmába. E tétel szerint tehát a szocializmusban a szabadság uralkodik és nem a szükségyszerűség, — a kapitalizmussal szemben, amelyben viszont a szükségyszerűség uralkodik. De másrészt J. utal ugyanakkor arra a meghatározásra is, amelyet Engels a szabadságról ad, s amely szerint a szabadság csupán a szükségyszerűség felismerése. Ha azonban a szabadság mindössze a szükségyszerűség felismerésében áll, akkor a szocializmusban sem a szabadság uralkodik, hanem ugyancsak a szükségsze-

rőség és az egész különbség ebben a tekintetben a kapitalizmus és a szocializmus között csupán annyi, hogy míg a kapitalizmus a „vak“ szükségszerűség uralma alatt áll, addig a szocializmus a felismert szükségszerűség uralma alatt. És így a marxizmus két ellenmondó, egymást kölcsönösen kizáró tételével találjuk szembe magunkat ebben a kérdésben. Az első tétel szerint a szocializmusban a szabadság uralkodik, a második tétel szerint pedig a szabadság ellentéte, a szükségszerűség.

Azonban az ellenmondásnélküliség csupán a formális logika szerint kritériuma az igazságnak. A dialektika szerint két ellenmondó, egymást kölcsönösen kizáró tétel is igaz lehet egyidejűleg s ebben az esetben az igazság nem más, mint a két ellenmondó, egymást kizáró tétel elválaszthatatlan egysége. És az adott kérdésben éppen ez a dialektikus szabály érvényesül. S amint a formális logika igazság-kritériuma az ellentétek merev felfogásán alapul, úgy viszont az igazság dialektikus kritériumának az alapja az ellentéteknek viszonylagosak, egymásba átmenők gyanánt való felfogása. Az adott kérdésben a formális logikán alapuló felfogás szerint a szükségszerűség és a szabadság egymást mereven kizáró ellentétek. E felfogás szerint, ahol szükségszerűség van, ott nem lehet szabadság s ahol viszont szabadság van, ott nem lehet szükségszerűség. A dialektikus felfogás szerint azonban a szükségszerűség és a szabadság, az a két ellentét átmehetnek egymásba, egybeeshetnek és a szocialista társadalomban éppen ez a helyzet áll elő.

A szabadságot kizáró szükségszerűség uralmának az alapja a kapitalizmusban az embereknek „csupán atomisztikus magatartása társadalmi termelőfolyamatukban“ (Marx, Kapital I. 59.) és egyáltalában a társadalmi életben. Ennek következtében ugyan „az emberek maguk csinálják történetüket de... nem közös akarattal, nem közös terv szerint... Törekvéseik keresztezik egymást és minden ilyen társadalomban éppen ezért a szükségszerűség uralkodik, amelynek kiegészítése és megjelenési formája a véletlen.“ (Engels). Így „számtalan, egymást keresztező erő van adva, az erőparallelogrammok végtelen csoportja, amelyek kölcsönhatásának eredménye azután a történeti esemény, amelyet megint egy egészében öntudatlanul és akarat nélkül működő hatalom termékeknek tekinthetünk. Mert, amit minden egyes akar azt a többiek megakadályoznak és ami bekövetkezik, olyan valami, amit senki sem akart.“ (Engels.)

A kapitalizmusban a társadalom szükségszerű fejlődése az egyének egymástól független, véletlen, egymást keresztező cselekedeteinek az eredményeként érvényesül. A fejlődés szükségszerű eredményét az egyének nem akarják, nem látják előre s az számukra ennyiben is a véletlen alakjában jelenik meg. A szükségszerűséget az egyének nem ismerik fel, az „vakon“ érvényesül, mint idegen, objektív hatalom műve az egyéni akaratokkal szemben. A társadalmi fejlődés szükségszerűsége uralkodik az embereken, az egyéni célkitűzések megghiúsulnak. A történet az egyének számára meglepetésszerű, váratlan események láncolata, az emberek a szükségszerűséget a „végzet“ játékának kiszolgáltatott bábok, minden szabadság, társadalmi sorsuk öntudatos irányításának minden lehetősége nélkül. Ilyen szükségszerűségei a kapitalista társadalomnak a termelési ágak arányossága, amely a termelők akaratától függetlenül, mintegy hátuk megett, értékrombolások árán valósul meg, a társadalmi szükséglet kielégítése a társadalmi termelés által, ami a profitért való kapitalista termelésben nem akartan és az utóbbtól akadályozva következik be, a profitráta eme-

lésére való törekvés mellett annak nem akart sülyedése, a periodikus válságokban kirobbanó ipari ciklusok törvényszerű menete.

Ezzel szemben a szocializmusban a szabadság uralmának az alapja a társadalmi fejlődés közös akarattal való, tervszerű irányítása. A társadalmi szükségszerűségek, mint a termelési ágak arányossága, a társadalmi szükségletek kielégítése a társadalmi termelés által, a szocializmusban is érvényesülnek ugyan, de többé nem „vakon”, hanem tudatosítva, az egyének közös cselekvésének az eredményeként. Az emberek felismerik a társadalmi szükségszerűségeket és ezek alapján céljaik szolgálatában közös erővel, tervszerűen irányítják és szabályozzák a társadalmi fejlődést. A társadalmi fejlődés az emberek öntudatosan akart, előrelátott, közös műve lesz és a maga szükségszerűségében is az emberi célokat valósítja meg. Az emberek társadalmi sorsuk uraivá válnak, felszabadulnak a végzetes szükségszerűség és az azt kiegészítő véletlen uralma alól, uralmuk alá vetik a szükségszerűséget éppen azért, hogy tudatosan alá vetik magukat a felismert szükségszerűségnek, és ezáltal megvalósítják a szabadság uralmát a társadalomban.

Igy a szocialista társadalomban — a kapitalista társadalommal szemben, amelyben a szükségszerűség uralkodik, — a szükségszerűség érvényesülése egybeesik a szabadság uralmával, a szükségszerűség és a szabadság, a két ellentét egybeesnek és a szocializmus valóban a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába való ugrásnak bizonyul, ugyanakkor, amidőn megmarad a szükségszerűség érvényesülési területének.

(Budapest)

Jeszenszky Erik

JEAN RICHARD BLOCH ÚJ KÖNYVÉBEN még inkább, mint szépirodalmi műveiben elemző értelmiségi, aki mindig és mindegyik szavak kikristályosodott értelmét s a szavak alatt az életet, az élet mozgató rugóit keresi. Nyugalmas foglalkozás ez. S ényleg: J. élet mozgató rugóit keresi. Nyugalmas foglalkozás ez. S tényleg: J. R. B. nem pártember; ezek ellenére azonban politikai vonatkozású írásai mégis messze érők, konkrétizálni tudja bennük szellemi életünk vitás kérdéseit. Írásainak legújabb gyűjteménye,¹ komoly gondolkodásra készteti még azokat is, akik túlságosan biznak valamely iskolásan elsajátított rendszerben. Másrésztől J. R. B. írásai jellemzően állapítható meg az a nyugtalanság, ami a mai keresztúthoz ért francia értelmiségiek között oly általános. Bloch sorra veszi a különféle félpregresszív francia pártokat, különösen a szociáldemokrata pártot, s megállapítja róla, hogy kivénült az időből. Ez a megállapítás arra enged következtetni, hogy J. R. B. magáévá teszi a marxizmust. El is ér ide. Sőt: az egyént valahogyan belé szeretné „integrálni” a marxizmusba. Elfogadja a marxizmust módszernek; világnézetileg azonban megmarad az „egyéni” állásponton. Ebben a vonatkozásban, ami szemében döntő az az Egyén. S ezt az egyént megakarja menteni, úgy az állam, mint a forradalom elnyomása elől. Az egyéntől azonban megköveteli a „belső harcot az igazságért”, vagyis azt kívánja, hogy a gyökeres változtatást az egyén önmagában kezdje. Ennek hiányával magyarázza a munkáspártok vereségeit s a fasiszta pártok előre törését. Az utóbbiak teljes egyéni szabadságot ígérnek, s vezetőik így is cselekszenek. Bloch gondolatmenete ezen a ponton válik vitássá. Az egyén kihangsú-

¹ Jean Richard Bloch: *Offrande à la politique*. (Les Editions Rieder.)